

УДК 82. 085, 378.

О. Б. Залюбівська

ПЕДАГОГІЧНА Й РИТОРИЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ БОЛЕСЛАВА БУЯЛЬСЬКОГО

Досліджуються погляди українського вченого, літературознавця, педагога Б. Буяльського на сутність і зміст педагогічної та риторичної майстерності викладача, розглядається ідеал педагога-майстра.

Постановка проблеми

Педагогічна майстерність як галузь педагогічної науки викликана часом і відповідає потребі суспільства у викладачеві з розвиненими педагогічною свідомістю, педагогічними здібностями, уміннями і навичками, з високим рівнем професійного самопізнання й самовиховання, зі стійкою гуманістичною позицією, що також уможливується й одночасно спричиняє високий рівень риторичної культури викладача.

У підготовці такого викладача потрібно використовувати, крім іншого, практичний досвід відомих педагогів, що є невичерпним джерелом ідей, систем та теорій. У дослідженнях з педагогічної та риторичної майстерності такий підхід є особливо важливим. Тут вивчення й узагальнення досвіду талановитих педагогів-майстрів є безцінним. Адже майстерність, мистецтво передається, як кажуть, «з рук в руки», від майстра до учня безпосередньо (якщо пощастило), або ж через посередництво спадщини майстра.

Вагомим внеском до вітчизняної історії педагогічної та риторичної майстерності є спадок Болеслава Адамовича Буяльського.

Б. Буяльський знаний не лише в Україні, а й на теренах усього колишнього Радянського Союзу і за його межами як теоретик і практик мистецтва виразного читання в школі. Його книги з виразного читання, що видавалися 100-тисячними накладками [1—3], були і залишаються чи не найавторитетнішими у цій галузі знань. Відомий педагог С. Соловейчик на початку 1970-х років прогнозував, що «проростає» нова школа, в якій багато що буде організовано за В. Сухомлинським, колективні творчі справи будуть вести за І. Івановим, математику і фізику вивчатимуть за В. Шаталовим, а літературу — за Б. Буяльським [4].

Мета статті полягає у висвітленні та узагальненні поглядів Б. Буяльського на сутність і значення педагогічної та риторичної майстерності учителя, викладача, на ідеал педагога-майстра.

Аналіз досліджень і публікацій

Аналіз матеріалів свідчить, що вивчення педагогічної спадщини Б. Буяльського фактично ще не розпочато. Статті у пресі С. Реп'яха, О. Філіна, І. Шульги, М. Холодного, Л. Єгурнової, В. Юхимовича, Л. Лисої, Л. Пастушенка та ін. мають більше епідейктичний характер, ніж науково-аналітичний, хоча вони дають можливість побачити постать талановитого педагога очима учнів та однодумців, що є важливим у визначенні сутності поняття «педагог-майстер». Стислі оглядові статті Б. В. Хоменка про наукову і педагогічну діяльність Б. Буяльського містяться у кількох енциклопедичних виданнях. [5, 6]. Посилання на ідеї Б. Буяльського щодо мистецтва виразного читання, розробленні ним положення можна знайти чи не в усіх статтях і книгах на цю тему, що засвідчує: вінницький автор книг з виразного читання вже майже півстоліття залишається визнаним авторитетом у цій царині. У висвітленні питань педагогічної техніки, зокрема, техніки мовлення, виразності мовлення та інших питань на «систему» Б. Буяльського посилаються автори найкращих українських підручників з педагогічної майстерності [7]. Але разом з тим ще не здійснено цілісного ґрунтового дослідження цієї «системи».

Загалом можна зробити висновок, що творча спадщина Б. Буяльського ще не цілком впорядкована, не систематизована і не проаналізована. Попри наявність певної кількості праць, немає ані ґрунтового цілісного дослідження про наукову і професійно-педагогічну діяльність Б. Буяльського, ані робіт, у яких досліджувались би окремі педагогічні проблеми у науковому доробку вченого і педагога-практика.

Виклад основного матеріалу

Б. Буяльський прожив довге і дуже непросте професійне життя, життя педагога-гуманіста, педагога-борця за правду і справедливість. В радянській тоталітарній системі така позиція професіонала і громадянина була небезпечною. Зрозуміло, що маючи такі потрібні для педагога, але зовсім неприйнятні для радянської системи якості, Б. Буяльський жив під постійним наглядом КДБ і зазнавав утисків у професійній діяльності. Так, подані до друку книги роками «маринувались» у видавництвах, незахищеною залишилась докторська дисертація [8]. Однією з причин було те, що дисертація написана українською мовою. Недопущеними до друку залишились навчальні посібники для студентів «Проблемный путь изучения зарубежной литературы эпохи Возрождения» та «Выразное чтение. Практикум» [9]. Незважаючи на це, бібліографія Б. Буяльського налічує десятки наукових, навчально-методичних, публіцистичних праць, в яких знайшли відображення найважливіші питання професійної діяльності педагога. Слід зауважити, що окремих праць з проблем педагогічної та риторичної майстерності у Б. Буяльського немає. Але весь його доробок і особливо праці з виразного читання, цикл матеріалів у педагогічній пресі під назвою «Мікрохрестоматія педагога» дають багатий матеріал для дослідження саме цих проблем. Поняття педагогічної майстерності та мистецтво слова як її обов'язкової складової були для Б. Буяльського наріжними у розумінні сутності професії вчителя, викладача. «Професія учителя — творча, — писав він, — вона здатна підтримувати його у прагненні до майстерності і вимагати від нього майстерності» [9].

Б. Буяльський суттєво уточнює поняття педагогічної майстерності, зауважуючи, що спрямованість учителя на зовнішню ефектність своєї діяльності не свідчить про його педагогічну майстерність: «Одна річ — коли вчитель обмежується ефектним здійсненням уроку, а інша — коли він піклується прагненням формувати особистість свідомого добродія-громадянина» [10].

Науковець і педагог-практик Б. Буяльський формулює «найважливіші принципи, здійснення яких може збуджувати прагнення стати професіоналом»: 1) не забувати про головну мету: формувати особистість майбутнього громадянина незалежної України; 2) самоаналіз, самоконтроль, критичне ставлення передусім до себе; 3) обмін досвідом з колегами; 4) щирість у взаєминах з учнями і колегам; 4) повага до учня, відсутність зверхності у ставленні до нього; 5) співробітництво з учнем; 6) турбота про поліпшення та збагачення його лексики; 7) отримання правил мовленнєвого етикету; 8) знання предмета, вільне володіння матеріалом, що вивчається; 9) пошуки результативних методів тлумачення навчального матеріалу; 10) не відступати перед труднощами; 11) бути готовим відверто визнати допущені помилки та зриви і вибачитись перед учнями.

Особливу увагу Б. Буяльський приділяє педагогічному такту: «...Однак навіть «безнадійних» учитель немає ані морального, ані професійного права позбавляти своєї уваги та доброзичливості. Крім того, роздратування вчителя, його нервозність (страшні причепливі хвороби) не лише дратують учнів, а й пригнічують їх і вбивають в них бажання добувати знання й набувати вміння. Які б гіркі й неприсмні істини не говорив учням вчитель, в його тоні мають переважати співчуття і щира доброзичливість» [10].

Вслід за К. Ушинським, Б. Буяльський наголошує, що особистість може бути вихована тільки особистістю. «Щоб виховати нове покоління у розумінні гласності не як тимчасового подарунку властей, а як повітря, що необхідне для нормального розвитку особистості, учитель фахом своїм зобов'язаний, має сам бути особистістю, а не чиновною персоною, що на зорі радянщини іменувалася шкрабом» [10]. Один з перших розділів книги Б. Буяльського «Курс на майстерство» (1970) називається «Бути людиною».

Дослідивши спадщину талановитого українського педагога, ми маємо змогу уявити його ідеал педагога-майстра. За Б. Буяльським, учителю, викладачу мають бути притаманні з необхідністю такі якості: правдивість і принциповість; працелюбність; щирість почуттів і слів; глибоке знання предмета; любов до свого предмета; ерудиція; уважність, чутливість до дитини, людини; дух добра; спрямованість на учня, розвиток його особистості, формування духовності; «гармонія знань і моральності» (цю ідею Сухомлинського Б. Буяльський повторює як заклинання, щоб нарешті повернути до неї увагу); методична майстерність (евристична бесіда, сократівський метод, проблемний виклад, аналіз, тобто творча, а не репродуктивна діяльність учителя і, як наслідок, репродуктивна діяльність учнів, що не веде до розвитку!); критичне ставлення до себе і до інших; схильність до пошуку.

Окремо треба сказати про обов'язкову якість педагога, якій Б. Буяльський приділяє особливу увагу. Якість не зовсім «радянська». Відомого радянського педагога С. Соловейчика вразила така

думка Б. Буяльського: «Щонайважливішою особливістю педагога слід вважати великодушність».

«Величність душі — це властивість характеру, що виражається перш за все у здатності безкорисливо жертвувати своїми інтересами заради справи, якій служиш, у відсутності злопам'ятності, в розумній доброті серця». Ніхто не може зобов'язати кого б то не було бути великодушним. І було б важко і неприємно дізнатися, що акти великодушності учитель здійснює за обов'язком. Спроби грати роль великодушного також приречені на провал. Зачерствілій людині, якщо вона хоче залишатися учителем, залишається одне: переробляти себе з середини не тільки заради дітей, а й заради самого себе. Великодушність є основою для формування таких якостей учителя, як уміння розуміти і поважати учня, уміння розумно, в межах його можливостей і здібностей вимагати від нього. Великодушність — основа для розвитку педагогічного такту. Навпаки, бездушність, на думку педагога, найстрашніша, найнеприйнятніша риса учителя. «Безддушність — це каліцтво» [11].

Особливо Б. Буяльський виділяє такі риторичні якості педагога-майстра, як культуру мовлення; пошану до слова; здатність до словодії, володіння технікою мовлення.

Як фахівець з виразного читання Б. Буяльський зробив вагомий внесок у розробку проблем культури і мистецтва мовлення вчителя. Він висував високі вимоги до професійного мовлення: «Дикційна чіткість та орфоепічна грамотність, логічна ясність і емоційно-образна виразність — такі ознаки живої мови культурних людей» [10]. І пропонував шляхи і методи вдосконалення мовленнєвої, риторичної культури.

На завершення слід сказати, що Б. Буяльський, висуваючи до учителя, викладача такі високі вимоги, сам відповідав їм усім. Непересічна особистість, талановитий педагог-майстер Б. Буяльський був взірцевим прикладом для наслідування своїм студентам і колегам-однотимцям. Автор цього дослідження, що мала честь знати Б. Буяльського, бути його студенткою, а згодом колегою, з переконаністю підтверджує ці слова.

Висновок

Здійснене вивчення й попередній аналіз спадщини Б. Буяльського дає підстави стверджувати, що науковий, творчий доробок вченого, його життєвий шлях і професійна педагогічна діяльність мають виняткове значення для української педагогіки, для сучасної української школи, в якій на перший план висуваються гуманістичні ідеї та орієнтири, гуманістичний ідеал педагога-майстра.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Буяльський Б. А. Искусство выразительного чтения: Книга для учителя / Б. А. Буяльський. — М. : Просвещение, 1986. — 176 с.
2. Буяльський Б. А. Курс на мастерство. Начала методики изучения литературы : пос. для учителя словесника / Б. А. Буяльський. — К. : Радянська школа, 1970.
3. Буяльський Б. А. Поезія усного слова: Азбука виразного читання : кн. для вчителя / Б. А. Буяльський. — 2-е вид., перероб. і доп. — К. : Радянська школа, 1990. — 256 с.
4. Соловейчик С. Сердце школы. Размышления в день учителя / С. Соловейчик // Комсомольская правда. — 1972 г. — 2 с.
5. Енциклопедія сучасної України. Т. 3. — К., 2004. — 695 с. — С. 683.
6. 3-над Божої ріки. Літературний бібліографічний словник Вінниччини / Упорядкування і загальна редакція А. М. Подолинного. — Вінниця : Континент-ПРИМ, 2001. — 408 с. та ін.
7. Педагогічна майстерність : підруч. / [І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін.]; за ред. І. А. Зязюна. — 2-е вид., допов. і переробл. — К. : Вища шк., 2004. — 422 с.
8. Буяльський Б. А. Педагогічні проблеми виразного читання в педвузі та в школі : дис... д-ра пед. наук. Вінниця, 1971. — Державний архів Вінницької області. — № фонда 5322, опис 1, спр. 24. арк. 414.
9. Буяльський Б. А. Письма покойного отца здравствующим детям / Б. А. Буяльський. — Вінниця, 1990. — Державний архів Вінницької області. — № фонда 5322, опис 1, спр. 22. арк. 174. — арк. 28.
10. Буяльський Б. А. Поезія усного слова / Б. А. Буяльський. — Вінниця : УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2005. — 192 с. — С. 5.
11. Буяльський Б. А. Бесчувствие — это увечье / Б. А. Буяльський. — Державний архів Вінницької області. — № фонда 5322, опис 1, спр. 30, 5 арк.

Рекомендована кафедрою філософії та гуманітарних наук

Стаття надійшла до редакції 26.10.12
Рекомендовано до друку 6.11.12

Залюбівська Оксана Броніславівна — викладач кафедри філософії та гуманітарних наук.

Вінницький національний технічний університет, Вінниця